

Шапка

Володимир Росковшенко

Село Високе, як сливе усі села в Україні, лежало в степу між байраками, на дні яких дзюркотили невеликі струмки і зливались опісля у велетенський став, що густо поріс очеретом. На його берегах ліпилися крихітні вічно білі українські хати. Густі сади вишень і слив ховали їх влітку від цікавих очей. Далі на горі стояла старовинна кам'яна церква, довговічний свідок благочестя поміщиці, славної в колишні часи своїм багатством; за церквою йшли ще дві чи три вулиці, а потім починалися мочарі, обсаджені темними й стрункими тополями. Це село не вирізнялося нічим особливим серед інших йому подібних. Уже зоддалік можна було помітити на синьому обрії баню сільського храму, а саме село, вигулькнувши несподівано перед очима, здавалося невеликою бурю плямкою на безмежному просторі полів, які оточили його зусібіч то чорною, то зеленою, то білою стрічкою, залежно від пори року.

Ще було досить рано, але дорогами, що вели до села, їхало і йшло чимало селян, їхні строкаті групи, веселі голоси будили похмуру жовтневу погоду, дзвінкий перестук сільських конячин розлітався далеко по стужавілих полях. День починався сірий і морозяний.

Тепер увесь цей люд квапився на ярмарок, куди вже з'їхалися купці із сусіднього міста з різноманітними предметами сільської розкоші та розмістилися в полотняних наметах. Надовколишні слобожани пригнали на продаж коней, свиней і самі стерегли своє добро, хто сидючи, хто лежачи на возах, а посередині майдану, якраз перед церквою, стояла для народу висока каруселя, де за гріш до нудоти закручувалися сільські красуні. Якийсь глухий гомін стояв у повітрі, як то завше буває над багатолюдним зібранням; деколи з цього хаосу звуків виривався дзвінкий сміх дівочий, хвацька пісня підпилого парубка або енергійна божба жида, та небавом усі ці віддалені вигуки знову покривалися одним загальним гамором.

Уже, мабуть, була третя пополудні, коли Грицько і Тиміш зіткнулися лобами на ярмарку. Обое були в літах і малися за заможних та мудрих господарів.

– Добридень, свате!

– Добридень, куме! – привіталися вони і вже почимчикували разом.

– А що купує сват? – спитав Грицько.

– Та смушкову шапку, куме, – відказав Тиміш.

– Еге! – кивнув Грицько і замовк. – Чи не диво, – озвався він знову, мовби надумавшись, – що і я вийшов купити собі баранячу шапку?

– Еге, – погодився Тиміш.

– А що, свате, може ми шапки разом купимо? – знову спитав Грицько з поважним виглядом після довгої мовчанки.

– А чом би й ні, куме, – не менш поважно відказав Тиміш.

І обидва приятелі стали з завзяттям розпихати натовп, пробираючись до яток.

- Тимоше! Гей, свате! - кричав Грицько понад голови. - Я не вспіваю за тобою.

Тиміш озирнувся і зачекав приятеля.

- Адже ж я, свате, з самого ранку нипаю за тією шапкою, та все ніяк не приміряю - то велика, то мала, - жалівся Грицько.

Не пройшли вони ще й двадцяти кроків, як опинилися перед лавками, у яких можна було знайти все, починаючи від сала, дьогтю і до картатих плахт, що були предметом гарячих пожадань багатьох українських кокеток. Перед одним із наметів красувалися чудові сірі баранячі шапки.

- Пишні шапки, - сказав Тиміш, підходячи до лавки.

- Добродію, що купуєте? Зайдіть до нас, у нас є все, - заторохтів жидок, підбігаючи до Тимоша, помітивши його жадібний погляд.

- Тьху, проклятий! А щоб тобі горіти в пеклі й не згоріти, жидові поганому! - відплюнувся Грицько, коли побачив, як довготелесий жидок тягне Тимка за свитку до своєї лавки.

- Гей, Тимку! Зажди купувати! - сказав Грицько занепокоєно, спиняючись на порозі крамнички.

- Багатий товар, - приказував Тимко, насаджуючи на самі брови смушкову шапку, яку йому підсунув жид.

- Свате, зачекай міряти. Та же бачиш, що то жид продає! - гукав Грицько.

- Та чи жид не чоловік? Та що ти, мазепо, відбиваєш покупця?! - визвірилася з-за ляди Хайка, чорна й худя жидівка.

- Розкішний товар! - прицмокував Тиміш, погладжуючи рукою хутро. - Вибирай і ти собі, Грицю.

- В землю западуся, а в жида не куплю! Ще тільки вчора наш дячок читав у книзі заборону християнам купувати у поганих собі одєжу. Бо ж на нас православний хрест лежить.

- Ха-ха-ха! - засміялась, попискуючи, жидівка. - Певно, твій дячок був п'яний, і ти з ним!

І при цьому вона кинула на Грицька такий лютий погляд своїх великих запалих повних вогню очей, що у того зашкребли коти на серці.

- Не чував я щось про тєє, куме, - відказав Тиміш і купив шапку, віддавши стару на додачу.

- Прощавай, добродію, - проводжав до дверей Тимка рябий жид. - Я продав тобі чудо, а не шапку. Раз вбереш, більше не знімеш! - ще й при цьому кланявся, що аж поли його довгого сурдута розліталися на всі сторони і відкривали запалий живіт, на якому теліпалося безліч брудних поворозок.

- А багатий товар! - прихвалював Тиміш свою обнєву.

- Був би, може, й багатий, якби ти його не у жида купив. А то гляди, Тимку, не вийшло б тобі на зле з твоєю шапкою, - супився Грицько.

- Що буде, те й буде, куме, а поки що зайдемо з тобою та вип'ємо могоричу, - з тими ото словами зайшли два приятелі в старезну обтріпану хату з вивіскою "Шинок".

Уже зовсім звечоріло, а приятелі все ще сиділи в шинку та попивали кисленьку наливку. Уже шинкар запалив свічку, коли вони попросили собі останню півкварту. Їхні очі посоловіли і несамохіть заплющувались, голови намарне боролись, щоб не упасти на груди, але щоразу кивалися усе нижче і нижче. Нарешті Грицько не витримав, підпер голову руками, схилився на стіл і захропів.

- Ого, кум мій уже п'яний, - сказав Тимко співчутливо. - Піду пришлю за ним його жінку.

Але встаючи він помітив ще повну шклянку кумову та й подумав: "Не пропадати ж добру!" - і вихилив її одним махом.

- До-обра слив'янка, - облизався задоволено. - А лучче таки буде, як я кума сам до хати відпровожу. - Грицю, Грицю! Пішли додому!

- Що таке? - промукав Грицько, не підводячи голови.

- Ходімо додому, - смикав Тимко його за плечі.

- Не заважай, сплю! - проказав Грицько, мружачись на вогонь, і знову ліг головою на стіл.

- Ото дурень! Надумав у шинку ночувати! Жінка чекає, діти плачуть!

- Відчепися, вражий сину! Сплю! Сказано - сплю! Іди сам! - крізь сон бурчав Грицько.

- Ну, чортяка з тобою, лишайся, я і без тебе знайду дорогу! - відказав Тимко і пожався до дверей.

- Стій! Стій! І я піду! Не видам свата жидівці! - закричав спросоння Грицько, але то було безнадійне зусилля, бо тіло вже відмовилося виконувати його волю. Він знову важко опав на лаву і захропів дужче, ніж перед тим.

Уже було доволі пізно, у шинку не було ні душі, коли Тимко вийшов на вулицю. Надворі було тихо і морозно. Чудова темна жовтнева ніч зодягла околицю своїм похмурим покривалом, в незглибимій висоті переморгувалися між собою яскраві зорі. Жоден різкий звук не будив заснулої природи, лише десь далеко бубонів свою одноманітну пісню гомінливий млин та журливо вила собака.

- Піду покажу жінці нову шапку, - сказав Тиміш, потверезівши на свіжому повітрі. Та ледве встиг зробити пару кроків, як налетів на тин і мало не розбив собі носа. - Оце ніч! Чорніша, аніж очі в Хайки!

Дорогою йому раптом забаглося порозмірковувати уголос про події цього дня.

- Дурень Грицько та й тільки. Хоч шапка і в жида куплена, а така, що жоден пан не відмовиться її вбрати. Ану геть з дороги, погана псюго! - грізно крикнув Тимко на великого чорного пса, що розлігся посеред дороги і не зводив з нього погляду. Тимкові враз здалося, що у пса з очей сипляться іскри, а сам він йому усміхається, скалячи білі зуби. Весь хміль куди й дівся. Тимко хотів був копнути собаку, але той шмигнув з-під його ніг і знову розлігся на два кроки попереду.

"Чи не правду казав мені Грицько, що мене лихо чекає? Може, цей пес і не пес, а відьма?" - блиснуло йому на думці.

А собака тим часом так лагідно дивився на нього, так приємно всміхався, що Тимко

й сам усміхнувся на всю пельку. Та не встигла та усмішка з вуст злетіти, як десь ізбоку хтось дико розреготався. Він озирнувся й побачив, що з-за рогу перехнябленої хати стирчить руда жидівська голова з рогами і кривляється. Холодний піт виступив на лобі в Тимка, він уже не міг ані кроку ступити, ані рукою ворухнути. Він відчував як кров застигла йому у жилах і серце битися перестало. Він хотів молитися, але жодна молитва йому на гадку не спадала. Зрозумів, що перебуває під владою якоїсь темної сили і не може чинити їй жодного опору.

Ось собака побіг, спочатку тихо, потім скоріше, ще скоріше, а Тиміш услід. Де й узялася в нього та прудкість! Ані на крок не відставав, а за ним хтось тупотів, наче на коні летів, аж луна котилася навсібіч. Куди вони мчали, не знав. Отямився вже у своєму селі на майдані перед каруселею.

- Приїхали, - сказав пес.

Тимко глядь, - а перед ним навкарачки та сама худюща Хайка, яка продала йому шапку.

- Добродію, ти в нас у гостях. Ми тобі раді за те, що нами не погордував, - люб'язно увивається коло Тимоша рябий жид на тоненьких ніжках з копитами і з закрученим хвостиком.

Тимко дивиться - каруселя сама собою крутиться і на ній ніхто не сидить. Ось жид щось мрукнув, і вона зупинилася.

- Сідай, добродію.

Тимко не сів би, та нога якось сама без його волі ступила вперед, і ось він уже сидить поруч з рогатим жидом, а на колінах у них чорна Хайка. Тепер Тиміш бачить, що каруселя не сама по собі крутиться, а крутять її люди в свитках, кожухах, шинелях і в різній іншій одежі. Тут він з жахом помітив, що одяг у них прикриває одні білі кості і черепи з чорними впадинами замість очей.

- Ага, злякався, добродію! - поплескав його жид по плечу. - Не бійся, вони тобі лиха не зроблять, то все наші покірні слуги, наші вірні друзі. То все душогуби, що на землі плавали у крові. Ми їх сюди зібрали з усього світу для роботи.

Волосся дуба стає в чоловіка, піт тече з нього, а чорна Хайка регоче і скалить ікла. А тим часом на каруселі розсілося повно якихось людей.

- Оце бачиш, хто з нами крутиться, - пояснював жид, - все це люди дуже хороші. Всі вони вчинили на землі при житті що-небудь корисне для нас. Оно жінка в багатій сукні, се була відома повія, котра несла в кожну сім'ю сварки і відчай. Вона людей губила десятками. А поглянь іще на того довготелесого пана у жупані. За життя се був славний суддя, що залишив по собі чимало сиріт і вдів. За се йому від нас велика вдяка. А отой парубок у каптані занудився довго чекати спадку і підніс своєму батькові невинного трунку, який звільнив його дух від земних ланцюгів...

І жид засміявся при цьому так страшно, що у Тимка затремтіли ноги.

Ще довго товкмачив йому рогатий сусід про ту компанію, в якій зараз перебували. Тимко багато чого з тої оповіді й не втямив, але й того, що дізнався, було досить, аби занурити його душу в такий страх, якого ще жоден смертний не зазнав у житті.

- Ми гуляємо, добродію! Гуляй і ти з нами! Завтра у нас сабаш! І вся та наволоч зотлілих кісток і праху почала вищати, вити і перекидатися.

Каруселя крутилася і піднімалася на неймовірну висоту. Тимко бачив згори як на долоні усю землю з її царствами і городами, бачив, як вода кипіла там, де сонце опускалося в море, як на кит-рибі стоїть земна куля. А карусель піднялася іще вище й зайшла за хмари. Тимко побачив перше небо блакитне, глибоке й прозоре. Його душу охопило солодке відчуття блаженства, але небо стерегла вогненна сторожа.

- Куди це ви намірилися, поріддя сатани! - закричав один з них гучним, як сурма, голосом і вистромив уперед свого меча.

Виючи від люті й відчаю, полетіла вся та голота додолу з шаленою швидкістю. Тимко ледве втримався на каруселі, у нього аж подих перехопило. Але тепер карусель опустилася нижче землі, пройшла крізь кам'яне царство, срібне і всю решту по черзі, поки нарешті не опинилися вони в огненному царстві, де живе головний ворог роду людського. Куди не погляне Тимко - всюди вогонь піднімається довгими язиками і облизує тіла нещасних грішників, а ті корчаться і стогнуть на всі голоси на превелику втіху страшних чудовиськ - зміїв, драконів, чортів.

- Мені душно, - проказав Тиміш, - я помираю.

- Нічого, добродію, я тільки покажу тебе нашому князеві, - і жид схопив Тимка на руки.

Князь темряви, насуплений, страшний, сидів на золотому троні, що був розпечений до білого. Фіміями сірки курилися з чотирьох кутків. Він нюхав золу замість табаки і попивав для прохолоди топлену смолу.

- Ваша похмура світлосте! - звернувся жид, ставлячи Тимка перед своїм князем. - Оце вам Тиміш, якого ми хочемо записати до вашого війська.

Князь темряви глянув на Тимка, і цей погляд пропік його до кісток, та так, що Тимко не витримав болю і зойкнув: "Ох, Господи!" і - очуняв. Перед ним стояла його жінка і човпла під бік:

- Дурню, п'янице поганий, гуляє по нощах, замість того щоб удома спати! Знайшов місце під каруселею валятися, як той пес смердючий! - сварила вона чоловіка, від душі проте тішачись, що нарешті по довгих пошуках знайшла його.

- Проклятий жид! Правду казав кум! - похитав головою у глибокій задумі Тимко, все ще не відважуючись підвестися з холодної землі.

- Та вставай же, йолопе п'яний, бо вже другі півні піють!

- Жінко, подай шапку і свитку! - скомандував він, нарешті зводячись на ноги.

- Де ж я тобі їх візьму? Звідки мені знати, куди ти їх заглив? - скипіла баба.

- Нема! От тобі на! Ні шапки, ні свитки! Оце халепа! - зітхнув Тиміш і поплуганився додому.

- Пропив, собачий син! - голосила жінка, плентаючись за ним услід.

- Мовчи, жінко, ти того не знаєш, що я знаю, - спокійно, але суворо відказав Тимко. Наступного дня у тому ж шинку він розповідав кумові свою нічну пригоду.

- А бачиш, не послухав мене. Тепера мусиш до сповіді піти.

- А щоб я так жив, як у жида ще що-небудь куплю! - клявся Тимко.

- Оце що правда, то не гріх, - кивав поважно головою Грицько.

І ще довго зимовими вечорами розповідав на селі народ про те, як Тимко мало не потрапив чортові в лапи.